

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İTERDİSİPLİNAR BİLİK FƏLSƏFƏSİ: GENEZİSİ, STRUKTURU VƏ TƏŞKİLİ

İxtisas: 7201.01 – Bilik fəlsəfəsi

Elm sahəsi: Fəlsəfə

İddiaçı: **Fərid Əflatun oğlu Mahmudzadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun İdrak nəzəriyyəsi və məntiq şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
İlham Ramiz oğlu Məmmədzadə

Rəsmi opponentlər:

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Əli Seyidabbas oğlu Abasov

fəlsəfə elmləri doktoru
Sədaqət Məmmədhüseyn qızı Əliyeva

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Vüsal Rəhman oğlu Zülfüqarov

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.33 Dissertasiya Şurasının bazasında BFD 1.33 olan Birdəfəlik Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Rəbiyyət Nurullah qızı Aslanova

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Arif qızı Həsənova

Elmi seminarın
sədri:

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Arif Rüstəm oğlu Büniyatov

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XXI əsrdə fəlsəfi və elmi idrak strateji aktuallıq kəsb edən fenomen kimi qəbul edilir. Bu tezis elmi dairələrlə yanaşı, müstəqil dövlətlərin strateji xarakterli rəsmi sənədlərində (konsepsiyalarda, doktrinalarda, proqramlarda və s. ifadəsini tapmışdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev ayrıca Azərbaycanla bağlı ifadə edirdi ki, *“Xalqımız XX əsrin əvvəlindən indiyədək çox şərəfli bir yol keçmişdir. Bu yol ondan ibarətdir ki, xalqımızın mədəni və təhsil səviyyəsi artmış, mədəniyyətimiz yüksəlmiş, elmimiz inkişaf etmiş, böyük iqtisadi potensialımız formalaşmışdır. Xalqımızın həyat tərzində, dünyagörüşündə böyük dəyişikliklər əmələ gəlmiş, böyük bir siyasi-ictimai proses başlamışdır. Bunlar hamısı keçdiyimiz dövrün, onun mərhələlərinin bəhrəsi, nəticəsidir”*¹.

Azərbaycan Respublikasının Prezident cənab İlham Əliyev AMEA-nın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumi yığıncaqda (9 noyabr 2015-ci il) söylədiyi nitqi zamanı Azərbaycan alimlərinə səsələnmişdi: *“Mən çox istəyirəm ki, Azərbaycan alimləri gələcəkdə də ölkəmizin hərtərəfli inkişafında daha fəal rol oynasınlar”*².

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin nümunə kimi gətirilən fikirləri göstərir ki, Azərbaycan dövlət olaraq cəmiyyətin inkişafında başlıca qüvvə kimi elmi görür.

Müstəqil dövlət üçün elmin yüksək dərəcədə aktuallaşmasının təməlində elmi idrakın daxili inkişaf məntiqinin özəllikləri dayanır. Həmin sırada elmlərarası əlaqələrin keyfiyyətə yeni məzmun və forma alması ayrıca vacib proses kimi qəbul edilir. Bu prosesin fəlsəfi və epistemoloji tədqiqi də aktualdır.

Filosofların proqnozlarına görə, yaxın gələcəkdə bütövlükdə elmin obrazını elmlərin inteqrasiyası müəyyən edəcəkdir. Həmin bağlılıqda fəlsəfənin elmlərarası əlaqələrə təsiri kontekstində metodoloji, epistemoloji, məntiqi, ontoloji və alim etikası

¹ Əliyeva-Kəngərli, A. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Biblioqrafik göstərici. – Bakı, – Şərq-Qərb, – 2010, – 424 s., s.33-34

² Əliyev, İ. İnkişaf – məqsədimizdir / İ.Əliyev. – Bakı: Azərnaşr, – 2018, – 408 s., s. 150-151

aspektlərinin daha da aktuallaşdığını vurğulamaq gərəkdir. Eyni zamanda, disiplinliliğin tarixi təkamülü fonunda fəlsəfənin interdisiplinliliğin formalaşmasına təsirinin xarakterinin tədqiqi son dərəcə aktual problem kimi qəbul edilir.

Bununla yanaşı, elm sahələri arasında integrativ tendensiyaların üstünlük təşkil etməsi özlüyündə çoxlu sayda koqnitiv, sosial-mədəni, təbii, praktiki, metodoloji, qneseoloji, informasiya xarakterli məsələləri elmi idrak üçün aktuallaşdırır. Onların fəlsəfi refleksiyası isə zərurətə çevrilir.

Vurğulanan elmi özəlliklərin fəlsəfi araşdırılması metodologiyası da yeni səviyyədə aktuallaşır. Problemin bu aspekti o dərəcədə aktualıq kəsb etməyə başlamışdır ki, filosoflar “*elmi kommunikasiyaların kəmiyyət ölçülməsi*” kimi yeni bir istiqamət formalaşdırırlar. Bununla bağlı Avstraliyada hazırlanmış bir doktorluq dissertasiyasında vurğulanır ki, “*mətnin kompüterləşdirilmiş kəmiyyət analizi*” metodu daha səmərəli nəticələr vermişdir³.

Vurğulanan aspektdə iki elmi problemin aktuallığı şübhə doğurmur. Onlardan biri fənlərarası biliyin formalaşmasının elmi rasionallıq və başqa idraki faktorlarla qnoseoloji, metodoloji və məntiqi bağlantılarıdır. Digəri isə fənlərarası tədqiqatda elmi fəaliyyətin təşkilidir. Bu iki mühüm istiqamət fəlsəfi aspektdə faktiki olaraq fənlərarası biliyin qnoseoloji və metodoloji genezisi, biliyin strukturu və təşkilinin araşdırılmasında öz ifadəsini tapır.

Bu tezis fonunda müasir elmlərarası əlaqələrdə integrativ formaların təsnifi də aktuallığını saxlamaqdadır. Onların interdisiplinar, multidisiplinar, transdisiplinar və nano texnologiyaları formalarına bölünməsi bütövlükdə indiki mərhələdə elmlər arasında münasibətlərin nəzəri və praktiki aspektlərinə vahid fəlsəfi-elmi bucaq altında baxmağa imkanlar yaradır. Həmin sırada fənlərarası yanaşma çərçivəsində kollektiv yaradıcılığın yaranması fəlsəfə və elm üçün çox aktualdır.

Hazırkı mərhələdə yeni təhsil strategiyasının hazırlanmasında, gənclərdə fənlərarası yanaşma çərçivəsində yaradıcılıq

³ Kingsley, I. Effective measurement: Improving the measurement of science communication effectiveness // – 2022, – pp. X+409, p. iii

xüsusiyyətlərinin inkişafında fənlərarası inteqrasiya formalarının fəlsəfi dərki əhəmiyyətlidir.

Fənlərarası inteqrasiya formaları çərçivəsində biliyin formalaşmasının müxtəlif fəlsəfi aspektləri yuxarıda vurğulanan məqamlarla yanaşı, süni intellektin dərki üçün də (fəlsəfə və koqnitiv elmlər aspektində) ciddi aktualıq kəsb edir.

Vurğuladığımız məqamların fonunda fənlərarası tədqiqatların və bunun əsasında alınan biliyin rəqəmsallıq şəraitində daha çox aktualıq kəsb etdiyini göstərir.

Problemin işlənmə dərəcəsi baxımından onu qeyd etmək gərəkdir ki, müasir mərhələdə interdisiplinarlığın fəlsəfi refleksiyası əsasən iki aspektdə həyata keçirilir. Birinci aspekt (və ya səviyyə) elmlərarası əlaqələrin ümumi fəlsəfi problemlərinin təhlili ilə bağlıdır. İkinci aspektdə ayrıca elmlərarası əlaqələrin inteqrasiya formalarından biri kimi interdisiplinarlıq fəlsəfi tədqiq edilir. Çox sayda müasir fəlsəfi ədəbiyyatda bu iki aspektin vəhdətdə araşdırılması özünü göstərir. Təbii olaraq, interdisiplinar yanaşma çərçivəsində formalaşan bilik mürəkkəb substantiv, qnoseoloji və metodoloji xarakterə malik olmalıdır.

Filosoflar burada elmlərarası əlaqələrin qədim dövrdən fəlsəfi analizini aparmaqla, eyni zamanda onun müasir mərhələdəki elmlərarası münasibətlərlə müqayisəsini təhlil edirlər.

J.T.Klayn⁴ və Hoffmann⁵ interdisiplinarlığın tarixi inkişafını araşdıraraq göstərir ki, müxtəlif bilik sahələri arasında qarşılıqlı əlaqə hələ antik dövrdən fəlsəfi düşüncənin mühüm mövzularından biri olmuşdur. Müəllifin fikrincə, qədim dövrdə elmlər arasındakı əlaqələr daha çox vahid bilik ideyasına əsaslanırsa da, müasir mərhələdə elmlərarası mürəkkəb sosial, texnoloji və elmi problemlərin həllinə yönəlmiş metodoloji yanaşma kimi çıxış edir.

⁴ Klein, J.T. Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice // J.Klein. Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice. Wayne State University Press, – 1990, – pp. 331

⁵ Hoffmann, S., Deutsch, L., Klein, J.T., O'Rourke, M. Integrate the integrators! A call for establishing academic careers for integration experts: [Electronic resource] // – Berlin: Humanities and Social Sciences Communications. Nature Portfolio. – 2022, v. 9, – №: 147 <https://www.nature.com/articles/s41599-022-01138-z>

L.Deutsch⁶ M.O'Rourke⁷, G.Gann⁸, P.Galison⁹, F.Russo¹⁰ V.S.Styopin¹¹, İ.T.Kasavin¹², T.D.Sokolova¹³, O.V.Бычкова¹⁴ və digər müasir filosoflar problemin vurğulanan aspektdə təhlilini aparmışlar. Bu cür ümumi fəlsəfi yanaşma ilə yanaşı, filosoflar interdisiplinar biliyin daha adekvat epistemoloji tədqiqi üzərində də dayanırlar. Bu kontekstdə araşdırmalar adətən iki istiqamət üzrə aparılır. Bir istiqamət interdisiplinar biliyin epistemoloji dərki üçün daha uyğun olan epistemoloji yanaşma ilə bağlıdır. Ortaq mövqə belədir ki, interdisiplinar bilik üçün keyfiyyətə yeni qnoseoloji və metodoloji özəlliklərə malik epistemologiya gərəkdir. Bununla bağlı Roma Klubu üzvlərinin araşdırmaları mövcuddur¹⁵.

⁶ Hoffmann, S., Deutsch, L., Klein, J.T., O'Rourke, M. Integrate the integrators! A call for establishing academic careers for integration experts: [Electronic resource] // – Berlin: Humanities and Social Sciences Communications. Nature Portfolio. – 2022, v. 9, – №: 147 <https://www.nature.com/articles/s41599-022-01138-z>

⁷ Hoffmann, S., Deutsch, L., Klein, J.T., O'Rourke, M. Integrate the integrators! A call for establishing academic careers for integration experts: [Electronic resource] // – Berlin: Humanities and Social Sciences Communications. Nature Portfolio. – 2022, v. 9, – №: 147 <https://www.nature.com/articles/s41599-022-01138-z>

⁸ Gunn, G. Human Solidarity and the Problem of Otherness // In: Religion and Cultural Studies Princeton University Press. – 2001, – pp.80-94

⁹ Galison, P. Trading Zone. Coordinating Action and Belief // P.Galison. – New York: Routledge. The Science Studies Reader. – 1999, – pp. 137–160

¹⁰ Russo, F. Techno-Scientific Practices. An Informational Approach // F.Russo. – Lanham: Rowman & Littlefield. – 2022, – 336 pp.

¹¹ Степин, В.С., Горохов, В.Г., Розов, М.А. Философия науки и техники: Учебное пособие // В.С.Степин, В.Г.Горохов, М.А.Розов. – М.: Контакт-Альфа, – 1995, – 384с.

¹² Касавин, И.Т. Знание и реальность в исторической эпистемологии // – Москва: Эпистемология и философия науки. – 2020, т. 57, № 2, – с. 6–19;

¹³ Соколова, Т.Д. Концептуализация научного прогресса: случай исторической эпистемологии // Т.Д.Соколова. – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023, т. 60, № 2, – с. 23–34

¹⁴ Бычкова, О.В. Исследования науки и технологий (STS): чему научили нас за 50 лет? // О.В.Бычкова. – Санкт-Петербург. Журнал – Социология науки и технологий. – 2020, том 11, №3, – с. 7-21

¹⁵ Римский клуб. История создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы. // Под ред. Д.М.Гвишиани, Издательство: М.: УРСС, – 1997, – 384 с.

Filosoflardan G.Rimondi¹⁶, M.Veronese¹⁷, S.R.Davies¹⁸, M.Horst¹⁹, M.O'Rourke²⁰, B.Laursen²¹, A.P.Paraxonskiy²², T.D.Sokolova²³, V.S.Mokiy²⁴, T.A.Lukyanova²⁵, J.Petts²⁶,

¹⁶ Rimondi, G., Veronese, M. Defining the dialogue between sciences: a view on transdisciplinary perspective in the human sciences // - Santa Rosa: Informing Science The International Journal of an Emerging Transdiscipline. – 2018, vol. 21, – pp. 255-268

¹⁷ Rimondi, G., Veronese, M. Defining the dialogue between sciences: a view on transdisciplinary perspective in the human sciences // - Santa Rosa: Informing Science The International Journal of an Emerging Transdiscipline. – 2018, vol. 21, – pp. 255-268

¹⁸ Davies, S. R., et al. //S.R.Davies, M.Horst. Science communication. Culture, identity and citizenship. – London, Palgrave Macmillan. – 2016, – 265 pp.

¹⁹ Davies, S. R., et al. //S.R.Davies, M.Horst. Science communication. Culture, identity and citizenship. – London, Palgrave Macmillan. – 2016, – 265 pp.

²⁰ O'Rourke, M. Philosophy as a theoretical foundation for I2S // M. O'Rourke. – In G.Bammer (Ed.), Disciplining interdisciplinarity: Integration and implementation sciences for researching complex real-world problems. – Canberra: Australian National University. – 2013, – pp. 407-415

²¹ Laursen, B. What is collaborative, interdisciplinary reasoning? The heart of interdisciplinary team science // – Santa Rosa. Informing Science: The International Journal of an Emerging Transdiscipline. – 2018, vol. 21, – pp. 75-106

²² Парахонский А.П. Мультидисциплинарность научных исследований // – Москва: Издательский Дом – Академия Естествознания. Успехи современного естествознания. – 2009, № 9, – с. 121-122

²³ Соколова, Т.Д. Концептуализация научного прогресса: случай исторической эпистемологии // Т.Д.Соколова. – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023, т. 60, № 2, – с. 23–34

²⁴ Мокий В.С., Лукьянова Т.А. Междисциплинарные взаимодействия в современной науке: подходы и перспективы // В.С.Мокий., Т.А.Лукьянова. – Москва. Экономическая наука современной России. – 2017, № 3 (78), – с. 7-21

²⁵ Мокий В.С., Лукьянова Т.А. Междисциплинарные взаимодействия в современной науке: подходы и перспективы // В.С.Мокий., Т.А.Лукьянова. – Москва. Экономическая наука современной России. – 2017, № 3 (78), – с. 7-21

²⁶ Petts, J. et al. Crossing boundaries: interdisciplinarity in the context of urban environments: [Electronic resource] // J.Petts, S.Owens, H.Bulkeley. Geoforum, – 2004, № 39(2), – pp. 593–601

https://www.researchgate.net/publication/223330444_Crossing_boundaries_Interdisciplinarity_in_the_context_of_urban_environments

S.Owens²⁷, H.Bulkeley²⁸, R.Evans²⁹, S.Marvin³⁰, M.S.Kiseleva³¹, A.MacKenzie³², Y.Huey³³, İ.T.Kasavin³⁴, S.Fuller³⁵, V.İ.Arşinov³⁶, V.Q.Budanov³⁷ həmin aspektdə tədqiqatlar aparmışlar.

İnterdisiplinarlıq bir sıra filosoflar tərəfindən veritist fəlsəfə kontekstində də araşdırılır. Bir qayda olaraq bu istiqamətdə problem

²⁷ Petts, J. et al. Crossing boundaries: interdisciplinarity in the context of urban environments: [Electronic resource] // J.Petts, S.Owens, H.Bulkeley. Geoforum, – 2004, № 39(2), – pp. 593–601

https://www.researchgate.net/publication/223330444_Crossing_boundaries_Interdisciplinarity_in_the_context_of_urban_environments

²⁸ Petts, J. et al. Crossing boundaries: interdisciplinarity in the context of urban environments: [Electronic resource] // J.Petts, S.Owens, H.Bulkeley. Geoforum, – 2004, № 39(2), – pp. 593–601

https://www.researchgate.net/publication/223330444_Crossing_boundaries_Interdisciplinarity_in_the_context_of_urban_environments

²⁹ Evans, R., et al.. Disciplining the sustainable city: Moving beyond science, technology or society? // R.Evans, S.Marvin. – Cardiff: Cardiff University. School of Social Sciences Working Papers Series. – 2004, vol. 65, – 38 pp.

³⁰ Evans, R., et al.. Disciplining the sustainable city: Moving beyond science, technology or society? // R.Evans, S.Marvin. – Cardiff: Cardiff University. School of Social Sciences Working Papers Series. – 2004, vol. 65, – 38 pp.

³¹ Киселева, М.С. Гуманитарные исследования и проективность: дисциплинарные и междисциплинарные стратегии знания // М.С. Киселева. – Казань: Ученые записки казанского университета. Серия: гуманитарные науки. – 2016, т. 158, кн. 4, – с. 1163–1172

³² MacKenzie, A. Postdigital Epistemology of Ignorance // A. MacKenzie. – Cham: Springer. The Encyclopedia of Postdigital Science and Education. – 2023, – pp.1-4

³³ Hui, Y. Recursivity and Contingency // Y.Hui.– London: Rowman & Littlefield International Ltd., – 2019, – pp. xv + 336. ISBN(s) 9781786600523

³⁴ Касавин, И.Т. Знание и реальность в исторической эпистемологии // – Москва: Эпистемология и философия науки. – 2020, т. 57, № 2, – с. 6–19;

³⁵ Fuller, S. Post-Truth: Knowledge as a Power Game // S. Fuller. New York, Michigan. Anthem Press. – 2018, – pp. 208.

³⁶ Аршинов, В.И. и др. Онтологии и риски цифрового техноуклада: к вопросу о представлении социотехнического ландшафта // В.И.Аршинов, В.Г.Буданов. - Москва: Сложность. Разум. Постнеклассика. – 2019, – №2, – с.51-60.

³⁷ Буданов, В.Г. и др. Сложность и проблема единства знания. Вып. 1: К стратегии познания сложности // Рос. акад. наук, Ин-т философии; В.Г.Буданов, В.И.Аршинов, В.Е.Лепский, Я.И.Свирский. – М.: ИФ РАН, – 2018, – 105 с.

həqiqət-intellektual fəzilətlik bağlantısı aspektində qoyulur. Həmin kontekstdə problem həqiqət-posthəqiqət, post-normal elm və müdriklik fenomenlərinin qarşılıqlı əlaqəsində təhlil edilir. Bununla bağlı filosoflar L.Zagzebski³⁸, D.Pritchard³⁹, R.Şeyn⁴⁰, E.Kassan⁴¹, J.Turri⁴², M.Alfano⁴³, J.Greco⁴⁴, L.V.Şipovalova⁴⁵ araşdırmalar aparmışlar.

İnterdisciplinar biliyin başqa bir araşdırılması istiqaməti postqeyri-klassik rasionallığın fənlərarası münasibətlərə təsiri ilə əlaqəlidir. Filosoflar, ümumiyyətlə, müasir elmlərarası münasibətlərin qnoseoloji, koqnitiv və metodoloji təməlinə postqeyri-klassik rasionallığın dayandığı qənaətinədəirlər. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar vurğulanan kontekstdə müasir mərhələdə elmi rasionallığın fənlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri necə məzmunlaşdırması istiqamətinədir. Postqeyri-klassik rasionallıq elmi idrakın mürəkkəb, açıq və özünüinkişaf etdirən sistemlərə

³⁸ Zagzebski, L. God, Knowledge, and the Good: Collected Essays in Philosophy of Religion, forthcoming // L.Zagzebski. God, Knowledge, and the Good: Collected Essays in Philosophy of Religion, forthcoming. Oxford University Press, – 2022, – 361 pp.

³⁹ Pritchard, D. In defence of veritism // – Moscow: Epistemology & Philosophy of Science. – 2021, vol. 58, №4, – pp.22–37.

⁴⁰ Ryan, Sh. Wisdom, not veritism // – Moscow: Epistemology & Philosophy of Science. – 2021, – vol.58, № 4, – pp. 60–67.

⁴¹ Cassan, E. Bacon’s Novum Organum: – The marriage bed between the mind and the universe // Epistemology & Philosophy of Science. – 2021, – vol.58, – №3, – pp.38–46.

⁴² Turri, J., Alfano, M., Greco, J. Virtue Epistemology: [Electronic resource] // – 2019. Stanford, California: Stanford University. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/>.

⁴³ Turri, J., Alfano, M., Greco, J. Virtue Epistemology: [Electronic resource] // – 2019. Stanford, California: Stanford University. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/>

⁴⁴ Greco, J. Pritchard’s case for veritism // – Moscow: Epistemology & Philosophy of Science. – 2021, vol.58, № 4, – pp. 46–53.; Turri, J., Alfano, M., Greco, J. Virtue Epistemology: [Electronic resource] // – 2019. Stanford, California: Stanford University. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue>

⁴⁵ Шиповалова, Л.В. Как возможна пост-нормальная наука? //– Москва: Эпистемология и философия науки. – 2022, – т. 59, № 3, – с. 61–73;

yönəlməsi ilə xarakterizə olunur. Həmin aspektdə V.S.Styopin⁴⁶, H.De Regt⁴⁷, B.Latour⁴⁸, V.İ.Arşinov⁴⁹, S.Fuller⁵⁰, İ.T.Kasavin⁵¹, V.Q.Budanov⁵², S.A.Lebedev⁵³, S.N.Koskov⁵⁴ və başqaları maraqlı tədqiqatlar aparmışlar.

Nəhayət, interdisiplinar biliyin rəqəmsallıq şəraitində müxtəlif sferalara tətbiqinin fəlsəfi-epistemoloji aspekti intensiv olaraq son illər araşdırılmaqdadır. Problemin bu aspekti fənlərarası biliyin təhsil, mühəndislik, incəsənət, sosiologiya, kulturologiya və digər mühüm istiqamətlər üzrə koqnitiv, qnoseoloji və sosial-mədəni tətbiqi cəhətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi fonunda həyata keçirilir. Bu istiqamətdə

⁴⁶ Степин, В.С., Горохов, В.Г., Розов, М.А. Философия науки и техники: Учебное пособие // В.С.Степин, В.Г.Горохов, М.А.Розов. – М.: Контакт–Альфа, – 1995, – 384с.

⁴⁷ De Regt, H. Understanding Scientific Understanding // Regt de, H. Understanding Scientific Understanding. - Oxford: Oxford University Press, - 2017, XII+ 301 pp.

⁴⁸ Latour B. Network, societies, spheres: Reflection of an actor–network theorist // International j. of communication. Los Angeles, – 2011, – vol. 5, – pp. 796-810.

⁴⁹Буданов, В.Г., Аршинов, В.И. Большой антропологический переход: методология сложностносетевого мышления: монография/ В.Г.Буданов, В.И. Аршинов. – Курск: ЗАО – Университетская книга, – 2022. – 129 с.

⁵⁰ Fuller, S. The prophetic bacon: response to Garber // Epistemology & Philosophy of Science. – 2021, – vol.58, – №.3, – pp.78–86.

⁵¹ Касавин, И.Т. Знание и реальность в исторической эпистемологии // – Москва: Эпистемология и философия науки. – 2020, т. 57, № 2, – с. 6–19;

⁵²Аршинов, В.И. Большой антропологический переход: методология сложностносетевого мышления: монография/ В.Г.Буданов, В.И. Аршинов. – Курск: ЗАО – Университетская книга, – 2022. – 129 с.

⁵³ Лебедев, С.А. Структура научного знания и его уровни // Журнал Философских исследований. – 2016, – том 2, – № 1, – с. 1-10.; Лебедев, С.А. Уровневая структура научного знания // Вестник Тверского государственного университета. Серия "Философия". – 2021, – № 2 (56), – с. 7–20. DOI: 10.26456/vtphilos/2021.2.007; Лебедев, С.А. Постнеклассическая эпистемология: сущность и основные принципы // - Москва, – Журнал философских исследований. - 2020, - Т.6, - № 1, - с.13-18. УДК 10; Лебедев, С.А. Философия науки: Терминологический словарь // С.А.Лебедев. – Москва: Академический Проект. – 2011, – 269 с.; Лебедев, С.А., Коськов, С.Н. Плюрализм уровней научного знания // Гуманитарный вестник. – 2021, – № 3, – с. 1-13. УДК 007. DOI: 10.18698/2306-8477-2021-3-719

⁵⁴ Лебедев, С.А., Коськов, С.Н. Плюрализм уровней научного знания // Гуманитарный вестник. – 2021, – № 3, – с. 1-13.

aparılan araşdırmalarda rəqəmsal texnologiyaların interdisiplinar biliklərin yaradılması, paylaşılması və tətbiqi proseslərinə təsiri xüsusi olaraq öyrənilir. Tədqiqatçılar rəqəmsal mühitin müxtəlif elm sahələri arasında informasiya mübadiləsini sürətləndirərək yeni əməkdaşlıq formalarının meydana gəlməsinə şərait yaratdığını vurğulayırlar. Bununla yanaşı, rəqəmsallıq şəraitində formalaşan yeni idrak praktikalarının və bilik istehsalı mexanizmlərindən bəhs edirlər. Vurğulanan istiqamətdə H.Kuo⁵⁵, Y.Tseng⁵⁶, Y.Yang⁵⁷, C.Ambrose⁵⁸, D.R.Moirano⁵⁹, M.A.Sánchez⁶⁰, L.Štěpánek⁶¹, S.Spuzic⁶²,

⁵⁵ Kuo, H., Tseng, Y., & Yang, Y.C. Promoting college student's learning motivation and creativity through a STEM interdisciplinary PBL human-computer interaction system design and development course. *Thinking Skills and Creativity*. – 2019, №31, – pp.1–10.

⁵⁶ Kuo, H., Tseng, Y., & Yang, Y.C. Promoting college student's learning motivation and creativity through a STEM interdisciplinary PBL human-computer interaction system design and development course. *Thinking Skills and Creativity*. – 2019, №31, – pp.1–10.

⁵⁷ Kuo, H., Tseng, Y., & Yang, Y.C. Promoting college student's learning motivation and creativity through a STEM interdisciplinary PBL human-computer interaction system design and development course. *Thinking Skills and Creativity*. – 2019, №31, – pp.1–10.

⁵⁸ Ambrose, D. *Interdisciplinary invigoration of creativity studies* // D.Ambrose. – Hoboken: Wiley-Blackwell . *The Journal of Creative Behavior*, – 2017, № 51(4), – pp. 348–351.

⁵⁹ Moirano, R., Sánchez, M.A., Štěpánek, L. Creative Interdisciplinary Collaboration: A Systematic Literature Review: [Electronic resource] // *Thinking Skills and Creativity*. – 2020, – vol. 35, – pp.1-14. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187119302196>

⁶⁰ Moirano, R., Sánchez, M.A., Štěpánek, L. Creative Interdisciplinary Collaboration: A Systematic Literature Review: [Electronic resource] // *Thinking Skills and Creativity*. – 2020, – vol. 35, – pp.1-14. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187119302196>

⁶¹ Moirano, R., Sánchez, M.A., Štěpánek, L. Creative Interdisciplinary Collaboration: A Systematic Literature Review: [Electronic resource] // *Thinking Skills and Creativity*. – 2020, – vol. 35, – pp.1-14. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187119302196>

⁶² Spuzic, S. et al. The synergy of creativity and critical thinking in engineering design: The role of interdisciplinary augmentation and the fine arts // S.Spuzic, R.Narayanan, K.Abhary, H.K.Adriansen, S.Pignata, F.Uzunovic, G.Xu. – *Technology in Society*. – Elsevier. – 2016, vol.45, – pp. 1–7.

R.Narayanan⁶³, K.Abhary⁶⁴, E.V.Maslanov⁶⁵, M.A.Xasiyeva⁶⁶, Xu Guang⁶⁷ və başqalarının fəlsəfi tədqiqatları mövcuddur.

Müasir Azərbaycan filosoflarının yaradıcılığında interdisiplinarlığa həsr edilmiş əsərlər vardır. Həmin əsərlərdə problemə müasir elmlərarası əlaqələrin ümumi fəlsəfi və epistemoloji özəlliklərinin tədqiqi yer almışdır. Bundan başqa, Azərbaycan filosofları interdisiplinar biliyi fəlsəfi, epistemoloji və praktiki-tətbiqi aspektlərdə araşdırmışlar. Ayrıca problemin etik aspektinə də ciddi yer ayrılmışdır. Bu baxımdan Ə.Məmmədov⁶⁸, İ.Məmmədžadə⁶⁹,

⁶³ Spuzic, S. et al. The synergy of creativity and critical thinking in engineering design: The role of interdisciplinary augmentation and the fine arts // S.Spuzic, R.Narayanan, K.Abhary, H.K.Adriansen, S.Pignata, F.Uzunovic, G.Xu. – Technology in Society. – Elsevier. – 2016, vol.45, – pp. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2015.11.00>

⁶⁴ Spuzic, S. et al. The synergy of creativity and critical thinking in engineering design: The role of interdisciplinary augmentation and the fine arts // S.Spuzic, R.Narayanan, K.Abhary, H.K.Adriansen, S.Pignata, F.Uzunovic, G.Xu. – Technology in Society. – Elsevier. – 2016, vol.45, – pp. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2015.11.00>

⁶⁵ Масланов, Е.В. Вызовы цифровизации для техногенной цивилизации // – Нижний Новгород: The Digital Scholar: Philosopher’s Lab / Цифровой ученый: лаборатория философа. – 2021, № 1, – с. 6-21. DOI: 10.32326/2618-9267-2021-4-1-6-21

⁶⁶ Хасиева, М.А. Проблема цифровизации образовательной среды в контексте концепции информационного общества // – Тольятти: ООО –Ландрейл. Балтийский гуманитарный журнал. – 2021, т. 10, № 1(34), – с. 299-301.

⁶⁷ Spuzic, S. et al. The synergy of creativity and critical thinking in engineering design: The role of interdisciplinary augmentation and the fine arts // S.Spuzic, R.Narayanan, K.Abhary, H.K.Adriansen, S.Pignata, F.Uzunovic, G.Xu. – Technology in Society. – Elsevier. – 2016, vol.45, – pp. 1–7.

⁶⁸ Мəmmədov, Ə. və b. Lütfi Zadənin Qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsinin məntiqi-qnoseoloji təhlili // Ə.Məmmədov, F.Qurbanov. – Bakı, –Metafizika. -2019., 2-ci cild, №.1,serial.5, - s.7-29

⁶⁹ Мəmmədžadə, İ. Bir daha fəlsəfə haqqında. Müasir yanaşmalar. Təmayüllər. Perspektivlər. Tamamlanmış və yenidən işlənmiş ikinci nəşri // İ.Məmmədžadə. – Bakı: –Elm və təhsil. – 2019, – 200 s.; Мəmmədžadə, İ. Dadaşova, S. Şüür və süni intellekt fəlsəfəsi: qarşılıqlı əlaqələrinin bəzi problemləri // İ.Məmmədžadə, S.Dadaşova. Şərq fəlsəfəsi problemləri. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – Bakı, –Elm və təhsil, – 2023, № 29, – s.8-18; Мамедзаде, И. О конференции проведенной в

Ə.Abbasov⁷⁰, Ə.Abasov⁷¹, F.Qurbanov⁷², A.Buniyatov⁷³ və digərlərinin əsərlərini qeyd etmək olar.

Yuxarıda vurğulanan istiqamətlərdə müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrin fəlsəfi təhlili aparılmışdır. İnterdisiplinar biliyin formalaşması, koqnitiv özəllikləri və sosial-mədəni mühitlə əlaqələri şərtləri aydınlaşdırılmışdır. Ayrıca interdisiplinar biliyin müxtəlif sahələrdə tətbiqinin fəlsəfi və epistemoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı maraqlı nəticələr alınmışdır. Problemə rəqəmsallaşmanın indiki mərhələdə elmi idrakda və bütövlükdə cəmiyyətdə etdiyi dəyişikliklər fonunda baxılmışdır.

Bunlarla yanaşı, fənlərarası biliyin mənbələrinin klassik, qeyri-klassik və postqeyri-klassik rasionallıqların müqayisəsi əsasında sistemli təhlilinə ehtiyac mövcuddur. İnterdisiplinar biliyin fəlsəfəsində biliyin genezisi, struktur-funksional özəllikləri və praktiki-tətbiqi aspektlərinin qarşılıqlı əlaqədə fəlsəfi refleksiyasının daha da dərinləşməsinə ciddi ehtiyac mövcuddur. Bunlarla yanaşı, interdisiplinar biliyin rəqəmsallıq şəraitində müxtəlif sferlərə tətbiqinin koqnitiv və sosial-mədəni şərtlərinin qarşılıqlı əlaqədə

институте Философии и Социологии НАНА //– Bakı: Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2021, №1/36, – s. 126-128

⁷⁰ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmmədzaadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111

⁷¹ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmmədzaadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111

⁷² Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmmədzaadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111; Qurbanov, F. Autopoyezis və sinergetika: sosial təşəkkül metaforaları // F.Qurbanov. Autopoyezis və sinergetika: sosial təşəkkül metaforaları. Bakı: –Adiloğlu. – 2007, – 486 s.; Qurbanov, F., Zülfüqarov, V.R. Müasir elmdə fənlərarası yanaşma: bəzi aspektlərin fəlsəfi analizi // F.M.Qurbanov, V.R.Zülfüqarov. – Bakı: Gənc tədqiqatçı, - 2018, IV cild, №2, – s. 192-197; Zulfugarov, V.R, Gurbanov, F.M. Technoscience and digitality: an epistemological analysis of interactions // – Bakı: Young researcher Scientific & practical journal. – 2023, – v.IX, № 3, – pp. 101-111. UDC: 1.16.165.3

⁷³ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmmədzaadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111

tədqiqi zəruridir. Bu dissertasiyada problemin vurğulanan kontekstlərdə təhlili aparılmış və mühüm fəlsəfi nəticələr çıxarılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Müasir mərhələdə fənlərarası əlaqələrin inkişafı kontekstində fənlərarası biliyin koqnitiv və sosial-mədəni şərtlərinin fəlsəfi refleksiyası tədqiqat obyektidir.

Tədqiqatın predmetini rəqəmsallıq şəraitində fənlərarası inteqrasiya formalarının qarşılıqlı əlaqəsi fonunda fənlərarası biliyin koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərinin fəlsəfi araşdırılması tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədi müasir mərhələdə müxtəlif elm sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrin inteqrasiya formalarının bütövlükdə fəlsəfi-elmi təfəkkürə və cəmiyyətin müxtəlif sferalarına tətbiqi imkanlarını araşdırmaqdan ibarətdir. Bu zaman rəqəmsallığın vurğulanan problemlərin məzmunu və tədqiqat strategiyasına təsirini araşdırmaq xüsusi yer tutur. Həmin bağlılıqda interdisiplinar biliyin strukturu, formalaşması özəllikləri və tətbiqi xüsusiyyətləri ayrıca araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi, obyektı, predmeti və problemin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

1. Fənlərarası əlaqələrin tarixi təkamülünün təhlilinin aparılması;
2. İnterdisiplinar biliyin genezisi, strukturu və funksiyasının müəyyənləşdirilməsi;
3. Elmi rasionallığın müxtəlif növlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin fonunda elmlərarası münasibətlərin təkamül dinamikasını izləmək;
4. Elmlərarası əlaqələrin fəlsəfi və epistemoloji aspektlərinin müasir sistemli yanaşma çərçivəsində təhlil etmək;
5. Postqeyri-klassik rasionallığın fənlərarası əlaqələrin inteqrasiya formalarına təsirini analiz etmək;
6. İnterdisiplinar, multidisiplinar, transdisiplinar və nano tədqiqatların inteqrativ biliklərin yaranması aspektində qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilməsi;
7. İnterdisiplinarlığın fənlərarası tədqiqat prizmasında fəlsəfi araşdırılmasını həyata keçirmək;

8. Rəqəmsallıq mühitində elmlərarası əlaqələrin inteqrasiya formaları çərçivəsində biliyin formalaşması və funksionallığının koqnitiv aspekti ilə sosial-mədəni aspektinin qarşılıqlı əlaqəsinin fəlsəfi refleksiyasına nail olmaq;

9. Aparılan təhlillər əsasında fənlərarası biliyin koqnitiv və sosial-mədəni istiqamətlərdə məzmun yeniləşməsi və tətbiqi özəllikləri ilə bağlı proqnostik qənaətlər əldə etmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatda aşağıdakı metodlardan istifadə olunmuşdur:

1. J.T.Klaynın interdisiplinar biliyin formalaşması tarixini araşdırdığı zamanı tətbiq etdiyi sistemli və dinamik inteqrasiya metodundan;

2. V.S.Styopinin elmi rasionallığın növlərini araşdırdığı zamanı istifadə etdiyi sistemli yanaşma metodundan;

3. Sinergetikada mürəkkəb sistemlərin tədqiqi zamanı tətbiq edilən sinergetik təşəkkül metodundan.

Müdəfiyəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Elmlərarası əlaqələrin Antik Dövrdən müasir mərhələyə qədər keçdiyi təkamül yolunun fəlsəfi analizi göstərir ki, elmlər arasında münasibətlər dinamik surətdə dəyişmişdir. Elmlərarası əlaqələrin konkret məzmunu hər dövrün sosial-mədəni mühiti ilə koqnitiv özəlliklərinin qarşılıqlı əlaqəsində müəyyən edilmişdir.

2. Yeni Dövrdən başlayaraq elmlər arasında münasibətlər iki faktorun təsiri ilə formalaşmışdır. Birincisi, elmlərin disiplinlar (fənni) təşkili. İkincisi, elmi rasionallığın imtiyazlı fenomen kimi qəbul edilməsi.

3. Elmlərin disiplinlar bölgüsü fənlərarası əlaqələrin dinamikası və məzmununda həlledici rol oynamışdır. Tədricən bir-birindən uzaq olan fənlər arasında koqnitiv və tətbiqi aspektlərdə inteqrasiya tendensiyaları güclənmişdir. Bu proses XX əsrdən başlayaraq elmlərarası münasibətlərdə aparıcı olmuşdur.

4. Müasir mərhələdə fənlərarası biliyin formalaşması iki istiqamətin koqnitiv kəsişmə sahəsində konkret məzmun alır. Onlardan biri XX əsrin ikinci yarısında formalaşmış yeni sintetik elmi istiqamətlərlə ən yeni sintetik elmi istiqamətlərin nəzəri, konseptual və metodoloji aspektlərdə qarşılıqlı əlaqəsidir. İkincisi isə rəqəmsallığın

bütövlükdə insan elmi idrakına gətirdiyi yeni məqamlardır. Bu iki faktor ümumi halda fənlərarası biliyin nəzəri və tətbiqi imkanlarına konkret yön verməkdədir.

5. Rəqəmsallıq şəraitində elmlərarası əlaqələrə texnoelmin qnoseoloji və metodoloji xüsusiyyətləri ciddi təsir edir. Elm real olaraq texnosivilizasiya şəraitində inkişaf etməli olur. Bu özəllik ümumi səviyyədə elmlərin fənni bölgüsünün idraki sərhədlərinə yenidən baxmaqla yanaşı, fənlərarası əlaqələrin yeni formalarının meydana gəlməsi ehtimalını da artırır.

6. Süni intellektin inkişafı fənlər arasında əlaqələri fərqli müstəviyə çıxarır. Həmin əlaqələrin “intersubektivlik”, “subyekt-obyekt” kimi anlayışların məzmununu dəyişməsi prosesi gedir. Əgər bu proses davamlı olsa, onda bütövlükdə elmin fəlsəfi əsaslarına yenidən baxmaq lazım gələcək.

7. Rəqəmsallıq şəraitində fənlərarası biliyin strukturunun formalaşmasında paradıqmal yanaşma daha perspektivli görünür. Lakin bunun üçün müasir fəlsəfə mürəkkəbliyə paradıqmasına əsaslanmalıdır. Mürəkkəbliyə paradıqması fənlərarası biliyi daha unikal formada ierarxik təsəvvür etməyə imkan verir. Bu da müxtəlifliyin sintezinə rəqəmsallığın təsirinin fəlsəfi və epistemoloji aspektlərini dərk etməyə imkan verir.

8. Fənlərarası biliyin müasir mərhələdə sosial-mədəni funksionallığı onun koqnitiv şərtləri ilə sosial-mədəni aspektdə yeniləşir. Bu yeniləşmə fənlərarası biliyin cəmiyyəti özünün formalaşması prosesi ilə sıx əlaqədə olmasından qaynaqlanır. Bununla meydana yeni keyfiyyətdə epistemoloji situasiya çıxır. Həmin prosesin yeni epistemologiya ilə nəticələnməyi istisna deyil.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Rəqəmsallıq şəraitində interdisiplinar biliyin fəlsəfi təhlili əsasında aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- İnterdisiplinarlıq həm bütövlükdə elmlərarası əlaqələrin ümumi xarakteristikası, həm də ayrıca inteqrasiya formalarından biri kimi qarşılıqlı əlaqədə fənlərarası metodologiya mövqeyindən təhlil edilmişdir;

- İnterdisiplinar biliyin formalaşması interdisiplinarlığın koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərinin sıx qarşılıqlı əlaqələri kontekstində təhlil edilmişdir;

- Elmlərarası əlaqələrin inteqrasiya formalarının fəlsəfi və epistemoloji təhlili üçün “lokal sintetik idrak sahələri” anlayışı daxil edilmişdir;

- Müasir mərhələdə interdisiplinar biliyin koqnitiv məzmununa həlledici təsir edən faktorlar kimi rəqəmsallıq və ən yeni sintetik elmi istiqamətlərin təsir etdiyi müəyyənləşdirilmişdir;

- İnterdisiplinar biliyin formalaşmasına koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərin vəhdəti fonunda subyektin idraki mövqeyinin həlledici təsir göstərdiyi əsaslandırılmışdır;

- Rəqəmsallıq şəraitində süni intellektin insan idrakına ciddi təsir etməsinə baxmayaraq, biliyin formalaşmasında əsas rolunu insanın oynayacağı qənaəti əldə edilmişdir;

- İnterdisiplinar biliyin adekvat fəlsəfi dərkinin mürəkkəbliyi paradoksu kontekstində mümkün olduğu əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İnterdisiplinar bilik mürəkkəb qnoseoloji və semantik struktura malik fenomendir. Müasir mərhələdə bu növ biliyin formalaşması, strukturlaşması və funksionallaşması ierarxik, çoxyönlü və spontan xarakterli prosesdir. Vurğulanan keyfiyyətdə qəbul edilən biliyin geniş və adekvat fəlsəfi araşdırılması üçün dissertasiyada aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir: fənlərarası yanaşma, analitik, sinergetik yanaşma, funksional-struktur analiz. Analitik metod fənlərarası biliyə dair mövcud fəlsəfi və elmi konsepsiyalara ümumi mövqedən təhlili baxmağa imkan yaratmışdır. Fənlərarası yanaşma interdisiplinar biliyin müxtəlif elm sahələrinin ortaq qnoseoloji və metodoloji sahəsində eyni bucaq altında nəzər salmağa imkan vermişdir. Sinergetik yanaşma müasir inteqrativ metodların bir nümunəsi kimi interdisiplinarlığın nəzəri, konseptual və funksional aspektlərinin sintezi məsələsini qoymağa şans yaratmışdır. Funksional-struktur analiz isə problemin struktur özəlliyi ilə funksional xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsində təkamülü məsələsini qoymağa və ona müasir epistemoloji mövqedən təhlili yanaşma imkan vermişdir. Bununla yanaşı, qeyd olunan metodların kompleks tətbiqi interdisiplinar biliyin müasir elmi idrak sistemində yerini və inkişaf dinamikasını daha dolğun şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Bu zaman xarici alimlərlə yanaşı, Azərbaycanda f.e.d, prof. İlham Məmməd zadə⁷⁴, f.e.d., prof. Ə.Abbasovun⁷⁵ və f.e.d. F.Qurbanovun⁷⁶ tədqiqatlarına geniş yer verilmişdir.

Alınan nəticələrin müasir elmin fəlsəfəsinin adekvat refleksiyası və praktiki-tətbiqinin səmərəli olması üçün istifadə olunması imkanları ilə bağlıdır. Elmi tədqiqatlarda müxtəlif fənlər arasında nəticəverici əlaqələrin qurulmasının nəzəri-konseptual və metodoloji aspektləri üçün istifadə edilə bilər. Bu tədqiqat müasir mərhələdə elm-təhsil qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəli təşkilində faydalı ola bilər. Xüsusilə, elmi fəaliyyətin təşkili ilə tədrisin təşkili arasında harmoniyanın yaradılması baxımından səmərəlidir.

XXI əsrdə elmlərarası münasibətlərin inteqrasiya aspektinin daha da aktuallaşması fonunda bu, həm də müstəqil dövlətçilik və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində faydalı ola bilər. Həmin kontekstdə tədqiqatın nəticələri müstəqil dövlətin strateji inkişafının fəlsəfi və elmi əsaslarının inkişaf etdirilməsində yararlı ola bilər. Eyni zamanda, bu yanaşma müasir idarəetmənin elmi əsaslarını gücləndirir.

⁷⁴ Məmməd zadə, İ. Bir daha fəlsəfə haqqında. Müasir yaşmalar. Təmayüllər. Perspektivlər. Tamamlanmış və yenidən işlənmiş ikinci nəşri // İ.Məmməd zadə. – Bakı: –Elm və təhsil. – 2019, – 200 s.; Məmməd zadə, İ. Dadaşova, S. Şüür və süni intellekt fəlsəfəsi: qarşılıqlı əlaqələrinin bəzi problemləri // İ.Məmməd zadə, S.Dadaşova. Şərq fəlsəfəsi problemləri. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – Bakı, –Elm və təhsil, – 2023, № 29, – s.8-18; Мамедзаде, И. О конференции проведенной в институте Философии и Социологии НАНА //– Bakı: Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2021, №1/36, – с. 126-128

⁷⁵ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmməd zadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111

⁷⁶ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmməd zadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 28-111; Qurbanov, F. Autopoyezis və sinergetika: sosial təşəkkül metaforaları // F.Qurbanov. Autopoyezis və sinergetika: sosial təşəkkül metaforaları. Bakı: –Adiloğlu. – 2007, – 486 s.; Qurbanov, F., Zülfüqarov, V.R. Müasir elmdə fənlərarası yanaşma: bəzi aspektlərin fəlsəfi analizi // F.M.Qurbanov, V.R.Zülfüqarov. – Bakı: Gənc tədqiqatçı, - 2018, IV cild, №2, – s. 192-197; Zulfugarov, V.R, Gurbanov, F.M. Technoscience and digitality: an epistemological analysis of interactions // – Bakı: Young researcher Scientific & practical journal. – 2023, – v.IX, № 3, – pp. 101-111. UDC: 1.16.165.3

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Tədqiqatdan əldə edilən əsas nəticələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının müvafiq norma və tələblərinə uyğun olaraq tövsiyə olunan yerli jurnallarda 4 məqalə, beynəlxalq indeksli jurnallarda 2 məqalə, respublika miqyaslı konfranslarda 1 məqalə, beynəlxalq səviyyəli konfranslarda 1 konfrans materialı, xarici konfranslarda 1 konfrans materialı olmaqla ümumilikdə 9 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun İdrak nəzəriyyəsi və məntiq şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, doqquz yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş-21828 işarə, I fəsil-84025 işarə, II fəsil-78017 işarə, III fəsil-64785 işarə, Nəticə-14354 işarədir. Ədəbiyyat siyahısı daxil olmadan ümumi işarə sayı 264194 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu barədə informasiya verilir.

Dissertasiyanın “**Elmlərarası əlaqələrin fəlsəfi və biliklərin inteqrasiyası**” adlanan I fəslində göstərilir ki, müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrin dinamikasında və inkişaf istiqamətində mühüm rol oynayan interdisiplinarlığın özünün formalaşma tarixi mövcuddur. Həmin tarixi təkamülün dərki bütövlükdə problemin müasir elmi idrak və fəlsəfə kontekstində dərkində vacib rol oynayır.

Vurğulanan məqamı nəzərə alaraq, dissertasiyanın I fəslinin I paraqrafı “**Elmlərarası əlaqələrin təşəkkülü: fəlsəfi yanaşma**” kimi adlandırılmışdır. Burada başlıca özəllik ondan ibarətdir ki, fəlsəfi təfəkkürün inkişafı fonunda interdisiplinarlığın elmlərin inteqrasiyasına təsiri təhlil edilmişdir. Paraqrafda göstərilir ki, bu aspektdə filosoflar

qədim dövrdən elmi biliklə informasiyanın qarşılıqlı əlaqəsinin fəlsəfi dərkinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Həmin kontekstdə J.T.Klayn, S.Hoffmann, L.Deutsch, və M.O'Rourk elmlərarası əlaqələrin istənilən formasında “*tarixi, sosial, psixoloji, siyasi, iqtisadi, fəlsəfi və intellektual faktorlar*” sintez halında olduqlarını həmmüəllif olduqları tədqiqatda vurğulayırlar ki, elmlərin inteqrasiyası elmlərarası əlaqələrdə adətən aparıcı istiqaməti təşkil edir⁷⁷.

Beləliklə, birinci paraqrafın interdisiplinarlıq kontekstində əsas tezisi belədir: elmlərarası əlaqələrin istənilən forması tarixi, sosial, psixoloji, siyasi iqtisadi, fəlsəfi və intellektual faktorların sintezində məzmun alır. Bu zaman, elmlərin inteqrasiyası elmlərarası əlaqələrdə bir qayda olaraq aparıcı yer tutur.

Bunlarla yanaşı, birinci paraqrafda müasir mərhələdə elmin disiplinar təşkil edilməsi ilə elmlərarası əlaqələrdə inteqrativ tendensiyaların arasındakı koqnitiv paradoks da təhlil edilmişdir.

Paraqrafda İ.T.Kasavinin həmin problemlə əlaqəli mövqeyi də araşdırılmışdır. O yazır ki, bu məsələdə heç bir paradoks mövcud deyildir. Çünki “*fənlərarası qarşılıqlı təsirlərin bir sıra sahələrinin disiplinar institutlaşma formasında biliklərin inteqrasiyasına gətirib çıxardığı şərtini*” fəlsəfi təhlilə əlavə etsək, onda reallıqda disiplinarlığı dərk etmənin hər növbəti mərhələsində interdisiplinarlığın formalaşmasının nəzəri, konseptual, qnoseoloji və metodoloji təməli kimi qəbul etmək olar⁷⁸.

I fəslin ikinci paraqrafı “**Müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrin əsas inteqrativ formaları: fəlsəfi özəlliklər**” adlanır. Paraqrafda fənlər arasında əlaqələrə müxtəlif elm sahələrinin alimlərinin birgə araşdırmalar apardığıları, fənlər arasında əlaqələrə daha çox üstünlük verildiyi və həmin istiqamətdə elmi fəaliyyətin təşkilində vahid yaradıcı komandanın formalaşdırılması tendensiyasının inkişaf etdiyi əsas yer tutur.

⁷⁷Klein, J.T. Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice // J.Klein. Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice. Wayne State University Press, – 1990, – pp. 2-10.

⁷⁸Касавин, И.Т. Метафизика прогресса и дисциплинарная структура науки // – Москва. Эпистемология и философия науки. – 2023, т.60, – № 2, – с.36.

Azərbaycan filosofu professor İlham Məmmədzadənin vurğuladığı kimi, təbiət və sosio-humanitar elmlərin qarşılıqlı münasibətlərinin çox aspektləri vardır və bu məqam bir sıra suallara cavab axtarışlarını aktuallaşdırır. Həmin sırada xüsusi vurğulanır ki, müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrdə fraqmentləşmiş strukturu tamlaşdırmaq prosesi üstünlük təşkil edir. Biliklərə əlçatanlıq imkanının genişlənməsi bu kontesktə mühüm fəlsəfi məqamı təşkil edir. Bu proses elmi biliklərin inteqrasiyası və sistemləşdirilməsi zərurətini daha da gücləndirir. Nəticə etibarilə, müxtəlif elmi sahələr arasında konseptual uyğunluğun təmin edilməsi müasir epistemoloji tədqiqatların əsas istiqamətlərindən birinə çevrilir.

Filosoflar onu da ayrıca vurğulayırlar ki, elmlərarası əlaqələrin bu cür dinamikası metodologiya aspektində *“metametodologiya”* axtarışlarını xeyli aktuallaşdırmışdır⁷⁹.

Paraqrafda biliyin formalaşması kontekstində B.Laursenin *“birgə fənlərarası düşüncəni”* fənlərarası komanda elminin *“qəlbi”* adlandırmasının maraqlı doğurduğu qeyd edilmişdir⁸⁰. G.Lotrecchiano və S.Misranın da fənlərarası biliyi mürəkkəb komanda fəaliyyətinin birgə istehsalı adlandırmaları diqqəti çəkir.

Bütün bunlar paraqrafda belə bir nəticə çıxarmağa əsas yaradır: yeni elmi istiqamətlərin bir neçə elm sahəsinin qarşılıqlı əlaqəsindən formalaşan *“sintetik idraki sahə”*si elmlərarası əlaqələri fəlsəfi dərk etmə prosesində ön plana çıxır. Paraqrafda vurğulanır ki, hazırkı mərhələdə bu özəllik *“lokal sintetik idraki sahələr”* kimi təzahür edir. Bu anlayışı biz daxil edirik. *“Onun mənası artıq mövcud olan yeni sintetik (birləşdirici elmi tədqiqat istiqamətləri ilə klassik fənlərin əmələ gətirdiyi ortaq tədqiqat sahəsi üzərində yeni araşdırma istiqamətinin formalaşmasının koqnitiv ifadəsi”* ilə əlaqəlidir. *“Lokal sintetik idraki sahələrə”* nümunə kimi paraqrafda kvant biologiyası,

⁷⁹Transdisciplinarity: stimulating synergies, integrating knowledge: [Electronic resource] // UNESCO: International Symposium on Transdisciplinarity, – 1998, – p.38 URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/4822pf0000114694?posInSet=2&queryId=N-EXPLORE-20f1bff0-0484-4afd-9597-cbed07a6eb90>.

⁸⁰Laursen, B. What is collaborative, interdisciplinary reasoning? The heart of interdisciplinary team science // – Santa Rosa. Informing Science: The International Journal of an Emerging Transdiscipline. – 2018, vol. 21, – pp. 76-104.

nutrigenomika, sintetik biologiya, setteleretika, sonositologiya, nanoelm və başqa ən yeni istiqamətlər gətirilir.

Vurgulanan nəzəri-metodoloji xüsusiyyətlər fonunda bu paraqrafda müasir elmdə özünü göstərən aşağıdakı inteqrasiya formaları təhlil edilir: fənlərarası (interdisiplinar), çoxfənni (multidisiplinar), transfənni (transdisiplinar) və NBİCS texnologiyalar (nanoelmi).

Ümumi səviyyədə interdisiplinarlıq konkret tədqiqat obyektinin mahiyyətinə uyğun ümumi metodologiya və metodların formalaşması ilə əlaqəlidir. Fransız filosofu J.Piaje interdisiplinarlığı *“ümumiyyətə fənlərin qarşılıqlı əlaqələr”* kimi tərif etmişdir. Yəni interdisiplinarlıq özündə multidisiplinarlıq və transdisiplinarlığı ehtiva edir⁸¹. Ancaq bir sıra müasir filosoflar interdisiplinarlığın J.Piaje mənasında elmi tədqiqat statusunu transdisiplinarlığa aid edirlər. Məsələn, S.R.Davies, M.Horst, G.Lotrecchiano və S.Misranı göstərmək olar.

Bu paraqrafda yığcam olaraq müasir mərhələdə biliklərin inteqrasiya formaları aşağıdakı kimi təqdim edilir: interdisiplinarlıq, multidisiplinarlıq, transdisiplinarlıq və nano yanaşma bir-birindən fərqlənilir. Həmin mövqedən multidisiplinarlıq elm sahələrinin vahid kontekstdə konkret problemin tədqiqində elə birləşməsinə ifadə edir ki, onların hər birinin öz metodoloji özəllikləri saxlanılır. Transdisiplinarlıq tədqiqatda konkret bir elmin koqnitiv sərhədlərini və sosial-mədəni bağlantılar əhatəsini aşaraq, fənlərarası idraki sahədə ortaq qnoseoloji və metodoloji araşdırmanın aparılmasını nəzərdə tutur.

II fəsil **“İnterdisiplinar bilik: genezisi, strukturu və təşkilinin əsas fəlsəfi xüsusiyyətləri”** adlanır.

II fəslin I paraqrafı **“İnterdisiplinar biliyin genezisi: disiplinlər biliyin fəlsəfi-epistemoloji özəllikləri prizmasında”** kimi adlandırılmışdır. İnterdisiplinar biliyin genezisinin araşdırılmasının disiplinlərin fəlsəfi-epistemoloji xüsusiyyətləri fonunda nəzərdən keçirilməsi başqa məqamlarla yanaşı, interdisiplinar biliyin strukturu və təşkilinin fəlsəfi refleksiya üçün də əhəmiyyətlidir.

⁸¹Piaget, J. The epistemology of interdisciplinary relationships // J.Piaget. Interdisciplinarity. Problems of teaching and research in universities. – Paris: OECD, – 1972, – p. 127–139.

Paraqrafda interdisiplinarlığın insanın elmi idrakının mahiyyəti ilə bağlı olduğu məşhur fizik Ervin Şredingerin insan idrakının daim ümumiləşdirməyə və inteqrativliyə cana atması barədəki tezi vurğulanır. Həmin bağlılıqda paraqrafda G.Gunnun interdisiplinarlığı insan təfəkkürünün ümumi mahiyyəti və idrakda insan həmrəyliyinin əlaməti ilə əlaqələndirməsi maraqlıdır. Bu baxımdan, interdisiplinar bilik elmi idrakın inkişafında təbii bir mərhələ kimi çıxış edərək müxtəlif sahələr arasında konseptual körpü funksiyasını yerinə yetirir. Eyni zamanda, onun formalaşması elmi təfəkkürün daha yüksək inteqrasiya səviyyəsinə keçidini ifadə edir.

Bundan başqa, paraqrafda J.Klaynın interdisiplinar biliyə tələbatın bütövlükdə Qərbi elmi yaranandan mövcud olması ilə bağlı fikri də xüsusi qeyd edilmişdir. Bununla yanaşı, interdisiplinarlığı yalnız XX əsrin *“təhsil islahatları, təbii tədqiqatları və fənni sərəhədi aşan elmi idrak hərəkəti ilə”* əlaqələndirən mövqea paraqrafda öz əksini tapmışdır⁸². Ayrıca, Y.A.Knyazevanın interdisiplinarlığın *“tez-tez nəzəri biliklə texnologiyaların, bilik və bacarığın (know what u know how) sintezi kimi də istifadə”* olunmasına diqqət yönəltməsinin⁸³ əhəmiyyəti vurğulanır.

Ümumilikdə paraqrafda göstərilir ki, müasir tədqiqatlarda mövcud olan yanaşmalar interdisiplinarlığın və interdisiplinar biliyin hazırkı mərhələdə nəzəri və praktiki funksiyaları ilə XX əsrə qədər olan müddətdə onun fəlsəfi anamları arasında fərqlərin var olduğunu təsdiq edir. Bunu interdisiplinar biliyin müasir mərhələdə strukturu və təşkilinin fəlsəfi təhlilindən gələn qənaətlərdə daha aydın görmək olar.

II fəslin II paraqrafı **“Fənlərarası biliyin strukturu: əsas xüsusiyyətlərin fəlsəfi təhlili”** adlanır. Burada fənlərarası biliyin müasir mərhələdə strukturu təhlil edilir. Paraqrafda paradiqma anlayışını nəzəri və metodoloji aspektlərdə mürəkkəb bilik

⁸²Pohl, C, Klein, J.T, Hoffmann, S, Mitchell, C, Fam, D. Conceptualising transdisciplinary integration as a multidimensional interactive process // Environ Sci Policy, – 2021, №. 118 (3), pp:18–26.

⁸³Князева, Е. Н. Философия науки. Междисциплинарные стратегии исследований: учебник для бакалавриата и магистратуры / Е. Н. Князева. – М.: Издательство Юрайт, – 2019. –с.17-18.

sistemlərinin tətqiqinə tətbiq etməyin səmərəli olduğu tezisi irəli sürülür. Bu kontesktə paradıqmallıq sistemin (o cümlədən koqnitiv sistemin) konkret nümunələr və modellər əsasında özünüyaratmasını və onu təkrar əmələ gətirməsini ifadə edir. Həmin anlamda paradıqma sistemin parametrlərini, onların identikliyi, unikallığını və bir-birindən fərqliliklərini ehtiva edir.

Paraqrafda interdisiplinar biliyə elm və təhsilin qarşılıqlı əlaqəsi fonunda baxılır və o, fundamental dünyagörüşü (identifikasion) ilə konkret praktiki aspektlərin vəhdətində tətqiq edilir. Bu məqam paraqrafda fənlərarası biliyin strukturlaşmasının təməl məntiqi kimi izh edilir.

Burada interdisiplinar tətqiqatın mürəkkəb təbiətli olması qəbul edilir. Tətqiqat obyektı kimi interdisiplinar bilik mürəkkəb strukturla yanaşı, həm də çoxaspektli funksiyaya malikdir. Bu yanaşma çərçivəsində fənlərarası biliyə vahid struktur-funksional sistem kimi və ya multibilik kimi baxmağa imkan yaradır. Həmin kontekstdə Vyana Universitetinin əməkdaşı C.Şunenbumun alim “özünün yaratdığı dünya” ilə koqnitiv aspektdə “əks əlaqə” formalaşdıraraq “öz tətqiqat modelini adaptasiya edir” tezisi təhlil edilir. C.Şunenbumun yanaşması faktiki olaraq müasir mərhələdə fənlərarası biliyin struktur və funksional aspektlərini qarşılıqlı əlaqədə fəlsəfi refleksiya etməyə dolğun əsas yaradır.

Bununla yanaşı, paraqrafda daha geniş aspektdə problemə M.D.Fetttersin, C.F.Molina-Azorinin, C.R.Uolgematın, B.Aqostonun və T.Hiksin yanaşması təhlil edilmişdir.

Amerikalı filosoflar C.R.Uolgemat, B.Aqoston və T.Hiks fənlərarası biliyin formalaşmasına empirik və nəzəri biliyin qarşılıqlı əlaqəsində baxırlar. Bu yanaşmaya fənlərarası bilik empirik biliklərin ümumiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi nəticəsində formalaşır.

Beləliklə, interdisiplinar biliyin strukturu ierarxik və heterogendir (qeyri-bircins). Bu da struktur və funksional baxımdan interdisiplinar biliyin yeniləşməyə daim açıq olduğunu göstərir. Bu qənaət özlüyündə fənlərarası biliyin tətqiqinin təşkili məsələsinin fəlsəfi dərkinə aktuallaşdırır.

II fəslin III paraqrafı **“Fənlərarası biliyin tətqiqinin təşkili: mürəkkəbliк prizmasında epistemoloji xüsusiyyətlər”**idir.

Paraqrafda S.A.Lebedevin tezisinə əsaslanılır. O, fərqli elmi bilik səviyyələrinin mövcud olması ilə bağlıdır. Bu fərhlilik dörd faktor üzrə özünü göstərir: elmi bilik səviyyələri bir-birindən mənşəyi (epistemoloji aspekt), məzmunu (ontoloji aspekt), əsaslandırma metodu və həqiqilik kriteriyaları ilə (metodoloji aspekt) fərqlənirlər. Elmi biliyin formalaşması ilə onun təşkil edilməsi xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqələr paraqrafda vurğulanan tezis prizmasında aparılır.

Paraqrafda qeyd olunur ki, XX əsrin əvvəllərindən formalaşan qeyri-klassik rasionallıq üçün plüralizm, nisbilik, dəyişikliklərə açıqlıq, biliyin inqilabi dəyişiklikləri, elmi biliyin təkzib olunması, elmi nəzəriyyələrin rəqabəti, elmi biliyin inkişafının qeyri-kumulyativ xarakteri və elmi biliyin həqiqiliyinin fərqli kriteriyalarının mövcudluğu epistemoloji xüsusiyyətlərdir.

Paraqrafda bu müddəalardan fəlsəfi nəticə çıxarılır: interdisiplinar elmi tədqiqatların və alınan biliyin təşkilində müəyyən ortaq qaydalar vardır. Onlar üçün xarakterik olan cəhət müxtəlifliyin sintezi və konstruktivliyidir. Bu məqam bütövlükdə elmi idrakın koqnitiv strategiyasının fənlərarası tədqiqatların təşkili fonunda yeniləşdiyini ifadə edir. Onun ümumi fəlsəfi təzahürü elmin izahdan anlama keçidi ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə paraqrafda L.Zaqzebski, D.Pritçart, J.Torinin fikirlərinə baxılır.

Buradan dissertasiya mövzusu üçün əhəmiyyətli olan bir nəticə çıxarmaq mümkündür: hazırda elmi idrak üçün mütləq elmi həqiqət axtarışı deyil, elmi perspektivizm axtarırları önəm kəsb edir. Bu o deməkdir ki, müasir mərhələdə elmi fəaliyyətin təşkilində fərqli yanaşmalar və onların rəqabəti mövcuddur.

Paraqrafda aparılan təhlildən belə nəticə çıxarılır ki, müasir mərhələdə fənlərarası tədqiqatların təşkili ilə alınan biliyin məzmunu, strukturu və koqnitiv özəllikləri arasında sıx bağlılıq mövcuddur. Burada iki fəlsəfi məqam ayrıca vurğulanır. Onlardan biri elmi yaradıcılığın təşkili ilə innovativliyin qarşılıqlı əlaqəsidir. Filosofların qənaətinə görə, bu, məhz interdisiplinar paradigma çərçivəsində adekvat dərk edilə bilər. Digər məqam *“kollektiv yaradıcı əməkdaşlıq”* komandalarının formalaşdırılması ilə bağlıdır. M.S.Barrett, A. Creech, və K.Zhukov *“yaradıcı əməkdaşlıq”* və

“*birgə yaradıcılıq*” anlayışlarından istifadə edirlər⁸⁴. Fənlərarası tədqiqatın hazırda aparıcı istiqaməti olan bu sahədə filosoflar intersubektivlik, innovasiyalılıq və elm-təhsil qarşılıqlı əlaqələri kontekstində elmi tədqiqatların təşkilini araşdırırlar. Bu yanaşma elmi fəaliyyətin təşkilində sosial və koqnitiv amillərin vahid sistem kimi dərk edilməsini aktuallaşdırır. Nəticədə, interdisiplinar tədqiqatlar müasir elmin inkişafında həm metodoloji, həm də institusional dəyişikliklərin mühüm generatoruna çevrilir.

III fəsil **“Rəqəmsallıq şəraitində interdisiplinar tədqiqatlar və biliklər: fəlsəfi təhlil”** adlanır. Bu fəsildə rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiq edildiyi sosial-mədəni mühitdə interdisiplinar tədqiqatlar və biliklərin fəlsəfi araşdırılması aparılır. Burada elmi yaradıcılığın inkişafı prizmasında innovasiyalılıq və süni intellekt kimi məsələlər tədqiq edilir.

III fəsin I paragrafı **“Rəqəmsallığın fənlərarası tədqiqatlara və biliyə təsiri: epistemoloji aspekt”** adlanır. Burada göstərilir ki, rəqəmsallaşma insan (və bütövlükdə cəmiyyət) həyatına fundamental və geniş miqyasda daxil olan yeni elmi-texnoloji faktordur.

Paragrafda vurğulanır ki, *“rəqəmsal mədəniyyət”* (*“Digital culture”*) anlayışını filosof Riçard Gir daxil etmişdir⁸⁵. Biz, rəqəmsal mədəniyyətin akseoloji aspektdə işlədilən müasir cəmiyyətin rəqəmlərdə kodlaşmış dəyərlərinin kompleks halda mövcudluğu tərifinə üstünlük veririk. Bu yanaşma çərçivəsində rəqəmsal mədəniyyəti insan təcrübəsi və praktikasını kimi ictimai həyatda oynadığı rolunu dərk etmək mümkündür.

İnsan təcrübəsi və praktikasının rəqəmsal mədəniyyət kontekstində ictimai həyatda oynadığı rolunu dərk edilməsi baxımından D.V.Qalkinin bir təsnifatı maraqlıdır. Onun rəqəmsal mədəniyyəti 5 səviyyəyə (maddi səviyyə (rəqəmsal qurğular), funksional səviyyə (kommunikasiyanı reallaşdıran sosial institutlar),

⁸⁴Barrett, M.S., Creech, A., Zhukov, K. Creative Collaboration and Collaborative Creativity: A Systematic Literature Review: [Electronic resource] // NİH, National Library of Medicine, PubMed Central, – 2021. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8380918/DOI>

⁸⁵Gere, Ch. Digital Culture // Ch. Gere. Digital Culture. – London: Reaktion Books, – 2002, – 222 pp.

rəmzi səviyyə (poqramlaşdırma dili), mental səviyyə (rəqəmsal qurğular və informasiya ilə işləməyin yeni qaydaları), ruhani səviyyə (mənəvi dəyərlərin etnik, lokal, milli və beynəlxalq kontekstlərdə formalaşması və dəstəklənməsi səviyyəsi)) bölməsindən bəhs edilir.

Vurğuladığımız ümumi məqamlar prizmasında bu paraqrafda rəqəmsallığın fənlərarası tədqiqatlara və biliyə təsirlərinin fəlsəfi refleksiyasına baş vurulur. Birincisi, elmi əsaslandırma və formalaşmış elmi struktur dəyişir, ikincisi, rəqəmsal mədəniyyətin fənlərarası istiqamət kimi təhlilin təşəkkülü müxtəlif konseptual modelləri formalaşdırır, üçüncüsü mədəniyyətə texnodiskurs güclənir, dördüncüsü rəqəmsal humanitar elmlər, kontekst epistemologiya və s. əmələ gəlir.

Paraqrafda göstərilir ki, hazırda rəqəmsal sınımlar adlanan maraqlı informasiya hadisəsi meydana gəlmişdir.

Maraqlıdır ki, filosoflar rəqəmsallaşmanı cəmiyyətin bütün sferalarına fundamental təsir göstərən fenomen kimi təqdim edirlər. Həmin aspektdə alman filosof Alferd Norman bütövlükdə araşdırma mədəniyyətində epoxal fundamental dəyişmə baş verdiyini yazır. Bunun təsdiqi kimi o, texnoelmi nümunə göstərir. A.Norman hesab edir ki, “*texnoelm hibrid*” mahiyyətli fenomendir. O, elmin, təbiətin əbədi nəzəri təsəvvürünü və texnikanın “*dünyaya nəzarət etmək*” özəlliklərini ehtiva edir. Belə çıxır ki, A.Normana görə, rəqəmsallaşma mərhələsində elmi biliyin yaradılmasında nəzəri-konseptual təsəvvürlərlə sosial-mədəni şərtlər vəhdətdə olmalıdır⁸⁶.

Beləliklə, bu paraqrafda çıxarılan əsas nəticə ondan ibarətdir ki, rəqəmsal mədəniyyət postqeyri-klassik rasionallığın yeni təşəkkül mərhələsinin başlamasına təkan verir. Yeni mərhələnin əsas xüsusiyyətləri geştaltlıqla prosesuallığın interdisiplinarlıq fonunda sintezinin getməsi ilə bağlıdır. “Geştaltlıq” elmi idrakın fraqmentar deyil, bütöv, tam formada təzahür etdiyini ifadə edir. Bu da rəqəmsallıq şəraitində əsas olaraq idrak prosesinin interdisiplinar

⁸⁶Nordmann, A. Collapse of Distance: Epistemic Strategies of Science and Technoscience: [Electronic resource] // – Copenhagen: A revised version of a plenary lecture at the annual meeting of the Danish Philosophical Association Copenhagen, – 2006, №41, – pp.7-8. URL: http://www.uni_bielefeld.de/ZIF/FG/2006Application/PDF_Nordmann_essay2.pdf.

müstəvidə və bütöv olaraq baş verdiyini göstərir. Bu, biliklərin daha integrativ formalaşmasını təmin edir.

II paragraf **“Rəqəmsallıq mühitində elmi yaradıcılıq və innovasiyalılıq: qarşılıqlı əlaqələrin fəlsəfi aspekti”** adlanır. Paragrafda öncə, yaradıcılıqla kreativliyin semantik müqayisəsi aparılır. Göstərilir ki, ümumi halda bu iki anlayışı sinonim kimi götürürlər. Lakin daha konkret səviyyədə kreativlik praktiki tətbiq nəticəsində cəmiyyətdə innovasiya kimi qiymətləndirilə bilən fenomen olaraq dərk edilir.

Buradan kreativliklə innovasiyalılığın fəlsəfi-məntiqi və praktiki əlaqəsini müəyyən etmək olar. Kreativlik rəqəmsallıq mühitində nəzəri yeniliklə (elmi ixtira) ilə praktiki-tətbiqi yeniliyin (innovasiyanın) sintezini yarada bilən fəaliyyət növüdür. Bütövlükdə isə kreativliklə innovasiyalılığın münasibətləri mürəkkəb xarakterlidir. Müvafiq hissədə kreativliyin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələr kontekstinin olmasa qeyd olunur.

Bununla paragrafda əsas nəticələrdən biri belədir - yaradıcılıqla innovasiyalılığın münasibətləri koqnitiv, praktiki-tətbiqi və sosial-mədəni aspektlərin vəhdətində formalaşır. Bu prosesdə yeni texnologiyaların (informasiya və kommunikasiya) tətbiqi ciddi rol oynayır.

Paragrafda elmi yaradıcılıqla innovativlik arasında münasibətlərin ümumi məzmunu vurğulanan tezis fonunda araşdırılmışdır. Burada rusiyalı filosof İ.T.Kasavinin mövqeyi təhlil edilmişdir.

Bu paragrafda problemin baxılan aspekti fonunda elmi kreativ fəaliyyətin nəticəsinin qiymətləndirilməsi ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Filosoflar hesab edirlər ki, kreativliyin nəticəsinin yeni olanının həm də elmi yenilik olmasını və bu keyfiyyətdə dəyərliliyini adekvat müəyyən etmək üçün tədqiqatçı elə vasitəyə malik olmalıdır ki, aldığı yeni biliyi həm özü həm həm də elm camiası “indi məlum fakt” olaraq qiymətləndirsin. Vurğulanır ki, J.C.Uotson elmi biliklərin ekspertizası ilə bağlı “konseptual kriteriyaların müəyyən edilməsi prinsipial şərtidir” tezisini irəli sürmüşdür. Bu tezis elmi yaradıcılıqla innovativlik arasında münasibətlərin fəlsəfi dərkə bağlılığında paragrafda gəlinən mühüm nəticələrdən biridir.

Paraqrafda vurğulanan nəzəri və metodoloji müddələrin işığında qeyd olunur ki, bütövlükdə rəqəmsallaşma yaradıcılığın məzmununu və reallaşma mexanizmini yeniləşdirir.

Bundan başqa, rəqəmsallıq biliyi və informasiyanı daha abstrakt və rəmzi edir. Həmin tədqiqatlarda gəlinən orta qənaət belədir: rəqəmsallıq şəraitində qeyri-müəyyənlik biliklərin bir-birini tamamlaması (qeyri-klassik elmdə qəbul edilən məzmununda) ilə yanaşı, onların alternativliyini, plüralizmini, çoxfunksionallığını (izahedici, anlamverici, proqnostik və s.) ifadə edir. Təsadüfi deyildir ki, məhz bu kimi fəlsəfi özəlliklərinə görə, fənlərarası tədqiqatların təşkili və elmi biliklərin alınması bağlılığında indi filosoflar “inteqrasiya edənlərin inteqrasiyasına nail olunması” məsələsini aktuallaşdırırlar.

III fəslin III paraqrafı belə adlanır: **“Rəqəmsallıq, süni intellekt və fənlərarası bilik: qnoşoloji və metodoloji aspektlər”**. Paraqrafda elmi problem iki aspektdə araşdırılır. Birinci aspekt rəqəmsal mühitdə süni intellektin yaradılmasında fənlərarası biliyin nəzəri və metodoloji rolu ilə bağlıdır. İkinci aspekt isə rəqəmsallıq şəraitində fənlərarası biliklər kontekstində süni intellektin cəmiyyətə tətbiqi özəllikləri ilə əlaqəlidir.

Problemə bu cür yanaşma bir necə məqamı kompleks halda nəzərə almağı tələb edir. Öncə məsələyə rəqəmsallığın koqnitiv (sırf idraki) və sosial-mədəni (tətbiqi-praktiki) aspektlərin qarşılıqlı münasibətlərində fəlsəfi-elmi dərki işığında baxmaq lazım gəlir. Bu baxış bucaqları işığında rəqəmsal mühitdə fənlərarası tədqiqatların və bunun nəticəsində alınan biliklərin süni intellektin layihələşməsi, qurulması və praktiki tətbiqi aspektlərinin fəlsəfi təhlili aparılır. Təhlil süni intellektin yaradılmasının yaradıcı mühəndislik layihələşdirilməsi ilə reallaşdırılmasının sintezi fonunda həyata keçirilir.

Paraqrafda bu kontekstdə yeni elmi istiqamət olan Design Sciencenin (elmi formanın dizaynı) sni intellektin layihələşdirilməsi və tətbiqi mərhələlərində otnadığı rol araşdırılır. Göstərilir ki, həmin yeni elmi istiqamət tədqiqatların, mühəndisliyin və dizaynın (estetik anlamda) sintezində formalaşır. Buradan paraqrafda belə bir nəicə hasil edilir: Design Science'də rəqəmsal mühitdə süni intellektin interdisiplinar mövqedən nəzəri-metodoloji tədqiqi ilə onun praktiki

həyata keçməsinin elmi özəllikləri vahid koqnitiv sistemdə qarşılıqlı əlaqədə təzahür edir.

Bu paraqrafda müasir fəlsəfi tədqiqatlarda gəlinən qənaətlər əsasında bir tezis irəli sürülür: Hər bir halda süni intellekt probleminin nəzəri və praktiki aspektlər qarşılıqlı əlaqədə fənlərarası yanaşma çərçivəsində öz səmərəli həllini tapa bilər. Vurğulanan tezisi əsaslandırmaq üçün dissertasiyada L.D.Clive, M.A.Alice, O.Eris, D.Daniel, D.D.Frey, L.J.Larry, S.Spuzik və S.A.Lebedevin yaradıcılığından nümunələr gətirilmişdir.

Maraqlıdır ki, müasir filosoflar sırasında mühəndis layihələşdirməsində subyektin emosional xüsusiyyətlərinin əhəmiyyətli idraki təsirləri olduğunu önə çəkirlər. Paraqrafda bununla bağlı nümunə kimi S.Spuzic, R.Narayanan, K.Abhary, H.K.Adriansen, S.Pignata, F.Uzunovic və G.Hunun idrakın koqnitiv xüsusiyyətləri ilə emosional xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi ciddi rol oynaması tezisləri göstərilir.

Nəhayət, paraqrafda filosofların süni intellekt məsələsinə yaradıcılığı qnoseoloji və metodoloji aspektlərdə dəyişə bilməsi məsələsini maarqlı bir istiqamətdə araşdırmaları xüsusi vurğulanır. Bunun üçün H.Kitano, İ.Məmmədzaadə, Ə.Abbasov, V.V.Senkeviç, S.Dadaşova və digərlərin yaradıcılığına nəzər salınır.

H.Kitano elmi yeniliklərin, yəni yeni biliklərin formalaşmasını tədqiq etməyin özünü “*elmin elmi*” adlandırır. Alternativ elm forması müasir elmin “*qoyduğu məhdudiyyətləri aşmağa bilər*”. Yəni insanın koqnitiv sərhədləri və sosial mühitin qoyduğu məhdudiyyətləri aşmaq mümkün olarcaq. H.Kitano “*süni intellekt-alim*” vəhdətinin nəzəri və praktiki həyata keçməsinə zərurət hesab edir⁸⁷.

Azərbaycan filosofları İ.Məmmədzaadə və S.Dadaşova yazırlar ki, süni intellekt “*müxtəlif bilikləri vahid bir çərçivəyə salır*”. Yəni yeni növ tədqiqatçının formalaşması prosesi İ.Məmmədzaadə və

⁸⁷ Kitano, H. Nobel Turing Challenge: creating the engine for scientific discovery // –Springer Nature: Systems Biology and Applications. – 2021, vol. 7, №:29, pp. 2-10. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41540-021-00189-3>.

S.Dadaşovaya görə mümkündür⁸⁸. Kanadalı alim V.V.Senkeviçin də eyni mövqedə olması vurğulanmışdır.

Başqa bir Azərbaycan filosofu Əbülhəsən Abbasov elmi yaradıcılıqda süni intellektin tətbiqinin perspektivi kontekstində *“meqabiliyin formalaşması”* anlayışına baxır. Bu, *“qeyri-səlis məntiq və riyaziyyat, sinergetika, informasiya-idarəetmə texnologiyaları və süni intellektlə bağlı nəzəriyyələr”in qarşılıqlı əlaqəsində* reallaşa bilər⁸⁹.

Paraqrafda aparılan təhlil nəticəsində vurğulanan aspektlə yanaşı gəlinən qənaət belədir: *“İnsan-süni intellekt vəhdətindən yeni növ tədqiqatçı-alimin formalaşması mümkündür, lakin bu, yeganə keçid ssenaisi olmaya da bilər. Uyğun şərtlərin, o cümlədən etik məsələlərin gözlənilməsi ciddi faktordur”*.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində gəlinən qənaətlər aşağıdakı tezislər kimi təqdim edilmişdir:

1. İnterdisiplinarlığın ontoloji və qnoseoloji anamları haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Onların sırasında interdisiplinarlığın təməlində tədqiq edilən obyekt haqqında ortaqlıq elmi təsəvvürün olmasını ifadə edən mövqe daha adekvat görünür.

2. Bu cür qəbul edilən interdisiplinarlıq ikili funksiya yerinə yetirə bilər. Birincisi, ümumiyyətlə, müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrin ümumi inteqrasiya formasını ifadə edən termin kimi. Bu variantda interdisiplinarlıq digər hər bir inteqrasiya formalarını (multidisiplinarlıq, transdisiplinarlıq və nanoaraşdırmalar) özündə ehtiva edir. İkinci anlam interdisiplinarlığın ayrıca inteqrasiya forması kimi qəbul edilməsi ilə bağlıdır.

3. İnterdisiplinarlığın biliyin inteqrasiya formalarından biri kimi qəbul edilməsi fonunda bir sıra filosofların transdisiplinarlığı ümumi

⁸⁸ Məmmədzadə, İ. Dadaşova, S. Şüür və süni intellekt fəlsəfəsi: qarşılıqlı əlaqələrinin bəzi problemləri // İ.Məmmədzadə, S.Dadaşova. Şərq fəlsəfəsi problemləri. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – Bakı, –Elm və təhsil, – 2023, № 29, – s.8-18.

⁸⁹ Abbasov, Ə.F. Müasir fəlsəfə və elmi idrak // İ.R.Məmmədzadə, Ə.F.Abbasov, Ə.S.Abasov, F.M.Qurbanov, A.R.Buniyatov. Müasir fəlsəfə, süni intellekt və qeyri-səlis məntiq. – Bakı: –Elm və təhsil, – 2022, – s. 89.

inteqrasiya forması qismində tədqiq etməsi diqqəti çəkir. Bu halda transdisiplinarlıq bütövlükdə müasir elmlərarası əlaqələrin universal xarakteristikasını fəlsəfi və epistemoloji aspektlərdə ifadə edən termin statusunu alır.

4. Yeni elmi istiqamətləri “lokal sintetik idrak sahələri” kimi təsəvvür etsək, onun başlıca əlaməti kimi bir aspektdə bir-birindən nəzəri və metodoloji olaraq uzaq olan elm sahələri arasında əlaqələrin inkişaf etməsinin yeni vüsət almasını göstərə bilərik. Digər aspektdə isə artıq yeni sayılan sintetik elmi istiqamətlərin qarşılıqlı əlaqədə ən yeni elmi istiqamətlər formalaşdırmasını qəbul etmək olar. Bu iki aspektin qnoseoloji və metodoloji sahələrinin kəsişməsini yeni inteqrativ biliyin formalaşdığı koqnitiv-sosial-mədəni proses adlandırmaq olar.

5. Vurğulanan iki istiqamət yalnız elmdaxili təkamül dinamikasına, yəni sırf koqnitiv aspektdə təsirlə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, müasir rəqəmsallıq mərhələsində keyfiyyətə yeni elmi tədqiqat situasiyasının yaranması fonunda elm siyasəti elmi fəaliyyətin idarəedilməsi çərçivəsində daha da aktuallaşır. Problemin bu istiqamətinin bir neçə aspekti mövcuddur.

6. Elm siyasəti elmi fəaliyyətin dövlət-cəmiyyət-elm münasibətlərini, elmi tədqiqatın təşkilini və alınan biliklərin praktiki-tətbiqi cəhətini özündə ehtiva edir. Bu məsələyə elm siyasətində elmi fəaliyyətin koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsində baxırlar. Rəqəmsallıq problemin vurğulanan kontekstdə məzmununa və funksionallığına yeni çalarlar gətirmişdir.

7. Yuxarıda vurğuladığımız özəlliklərdən iki mühüm fəlsəfi qənaət əldə etmək olar. Birincisi, elmlərarası əlaqələri stimullaşdıran elmdaxili fəaliyyətin önəmi ön plana çıxır. İkincisi, həmin kontekstdə elmi tədqiqatın təşkili ilə biliklərin məzmunu arasında yeni məzmununda qarşılıqlı əlaqələr özünü göstərir. Elmdaxili fəaliyyəti situmullaşdıran başlıca koqnitiv faktorlar sırasında elmi idrakda baş verən sıçrayışlı dəyişikliklər xüsusi rol oynayır.

8. Konkret olaraq, rəqəmsallıq dövründə elmi tədqiqatın təşkili biliklərin alınması və onların məzmunlaşması ilə öncəki mərhələlərdən (klassik və qeyri-klassik elm) daha dərin, üzvi və geniş qarşılıqlı əlaqədə olur. Fənlərarası biliyin formalaşması birbaşa elmi

tədqiqatın təşkili üsulundan və kollektiv araşdırma komandasının səmərəlilik dərəcəsiindən asılı olur.

9. Kollektiv araşdırma komandalarının yaradılması ilə bağlı həyata keçirilən müxtəlif layihələrin fəlsəfi təhlili göstərmişdir ki, bu proses özlüyündə mürəkkəb xarakterə malikdir və bir sıra çətinliklərlə üzləşilir. Həmin çətinliklər metodoloji, pedaqoji, psixoloji və sosial xarakterli ola bilər.

10. Bundan başqa, elmi tədqiqatın təşkili üsulu ilə kollektiv yaradıcılığın məhsulu kimi biliyin formalaşması onun strukturuna xüsusi əlamətlər gətirir. Rəqəmsallıq şəraitində fənlərarası biliyin strukturu son dərəcə mürəkkəb və ierarxikdir. Onu heterogen fenomen kimi xarakterizə etmək olar. Özündə ənənəvi olaraq biliyin struktur dərəcələrinin sintezi olaraq təsəvvür etmək mümkündür.

11. Fənlərarası biliyin struktur səviyyələrinin həm qarşılıqlı əlaqələri, həm də yeni elementlərin daxil olmasının elmi rəsonal qaynağı postqeyri-rəsonallığın plüralistik, alternativlik, çox variantlılıq, qeyri-müəyyənliklə müəyyənliyin yeni qarşılıqlı əlaqəsi, intersubektivlik, insan faktorunun elmi idrakda rolunun yeniləşməsi, “həqiqət” anlayışına müasir elmdə baxışların dəyişməsi və digər özəllikləri ilə bağlıdır. Postqeyri-klassik rəsonallıq koqnitiv aspektdə elmi idraka rekursivlik, kontingentlik, mürəkkəblik, qeyri-müəyyənlik və dinamik açıqlıq kimi keyfiyyətlər gətirir.

12. Vurğulanan idraki özəlliklər elmlərarası əlaqələrin həm ümumi xarakteristikasının və ayrıca bunun tərkibində biliyin inteqrasiya formalarının qarşılıqlı əlaqədə fəlsəfi refleksiyasını ön plana çəkir. O cümlədən, interdisiplinarlıq bu iki aspektin vəhdətində tədqiq edilməlidir.

13. İnterdisiplinarlığın koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılması göstərmişdir ki, yeni biliyin formalaşmasında yeni faktorlar özünü göstərir. Onlar adətən biliyin inteqrasiyası ilə unikallaşmasının rəqəmsallıq şəraitində əlaqələrinin məzmunu ilə bağlıdır.

14. Elmlərarası əlaqələrin inteqrasiya formalarının fəlsəfi və epistemoloji təhlili “lokal sintetik idrak sahələri” anlayışı prizmasında nəzər salmaq problemin fəlsəfi refleksiyası baxımından faydalıdır. Lokal sintetik idrak sahələrinin tədqiqatda iki səviyyəsi ayrılmışdır.

Birinci səviyyə XX əsrin ikinci yarısında formalaşan yeni elmi istiqamətlərin meydana gətirdiyi qnoseoloji və metodoloji “idrak sahəsi”dir. İkincisi isə həmin yeni elmi istiqamətlərin konseptual-nəzəri və metodoloji bazaları üzərində yaranmışdır. Müasir mərhələdə elmlərarası əlaqələrdə inteqrasiya formasının məzmun və funksiyası “lokal sintetik koqnitiv sahələr”in qarşılıqlı əlaqəsində konkret məzmun alır.

15. Müasir mərhələdə interdisiplinar biliyin koqnitiv məzmununa həlledici təsir edən faktorlar sırasında rəqəmsallıq ayrıca yer tutur. Rəqəmsallıq müasir dövrdə xüsusi koqnitiv fenomendir. Məzmununda biliyin saxlanması, qorunması və ötürülməsi kimi funksiyalar mövcuddur.

16. Sonuncu müddəə kontekstində mühüm bir nəticə də rəqəmsallıq şəraitində süni intellektin insan idrakına ciddi təsir etməsinə baxmayaraq, biliyin formalaşmasında əsas rolu insanın oynayacağı ilə bağlıdır. Lakin bu prosesdə süni intellektin koqnitiv imkanları genişləndirən faktor olması, onun insan həyatında rolunun yeniləşəcəyi proqnozunu verməyə əsas yaradır. Deməli, gələcək üçün daha çox insan-süni intellekt birliyindən danışmaq daha adekvat görünür.

17. Müasir mərhələdə elmlərarası münasibətlərin təməlində elmlərin disiplinər bölgüsü durur. Bu məqam elmlərarası əlaqələrin dinamikası və məzmununda həlledici rol oynayır.

18. Fənlərarası biliyin fəlsəfi dərki bir sıra məqamlar üzrə proqnostik tədqiqatlar aparmağa daha geniş imkanlar yaradır. Eyni zamanda, yeni cəmiyyətin formalaşmasında elmin yeri və rolunun adekvat müəyyən edilməsində yararlıdır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı nəşrlərində öz əksini tapmışdır:

1. İnterdisiplinar yanaşma prizmasında fənlər arasında əlaqə: bir sıra epistemoloji özəlliklər. "GEOSTRATEGİYA" jurnalı. Bakı: "Class Print" MMC nəşriyyatı 2023. №06 (78), s. 167-174.

2. Elmi tərəqqi və interdisiplinarlıq: fəlsəfi-epistemoloji yanaşma (Scientific Progress and Interdisciplinarity: a Philosophical-Epistemological Approach). Path of Science: International Electronic Scientific Journal ISSN 2413-9009 2023. Vol. 9, №11 s. 6001-6009.

3. İnterdisiplinar biliyin formalaşmasında sosial-mədəni mühitin rolu: epistemoloji təhlil. "Mədəniyyət dünyası" jurnalı Bakı: ADMIU 2023. №44, s. 184-196.

4. Müasir mərhələdə interdisiplinar bilik: formalaşması özəlliklərinin fəlsəfi təhlili. "Gənc tədqiqatçı Elmi-praktiki jurnal Bakı: "ELM" nəşriyyatı 2024. №1, s. 90-97.

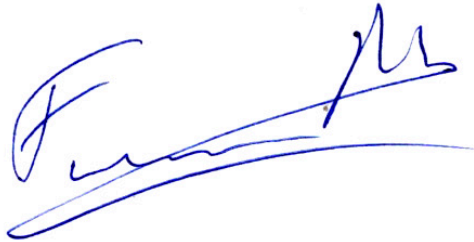
5. Fənlərərası tədqiqatın təşkili: bir sıra epistemoloji problemlər. "Şərq fəlsəfəsi problemləri beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafıya 2024. №30, s. 39-49.

6. Heydər Əliyev elm və təhsilin inteqrasiyası haqqında: fənlərərası yanaşma. Mingəçevir Dövlət Universiteti Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş "Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur" Respublika Elmi Konfransı 2024. s. 307-312.

7. İnterdisiplinarlıq, yaradıcılıq və innovasiyalılıq: qarşılıqlı əlaqələri (Вопросы взаимодействия междисциплинарно сти, креативности и инновационности). Сборник материалов VII международной научно-практической конференции Новый Мир Новый Язык Новое Мышление Россия ISBN 978-5 6051831-6-7 2024. s. 574-578.

8. İnterdisiplinar bilik və mürəkkəblik paradiqması (Междисциплинарное знание и парадигма сложности). Воронежский институт Россия И Мир Хxi Века в Зеркале Социально-Гуманитарных Исследований Россия ISBN 978-5-4446-1901-8, 2024. №22 s. 119-122.

9. Müasir təhsildə fənlərarası əlaqələrin əhəmiyyəti və çətinlikləri (Importance and challenges of interdisciplinary connections in modern education). АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ Україна Видавничий дім «Гельветика» ISSN 2410-3071, 2024. №50 с. 3-7.

A handwritten signature in blue ink, consisting of several fluid, connected strokes. The signature is positioned in the upper right quadrant of the page.

Dissertasiyanın müdafiəsi 17 sentyabr 2026-cı il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.33 Dissertasiya Şurasının bazasında BFD 1.33 olan Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti 115, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 10 iyun 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 09.06.2026

Kağızm formatı: A5

Həcm: 45 976

Tiraj: 100